

УДК 351.858

DOI: 10.30840/2413-7065.3(84).2022.265074

КРИМСЬКІ ТАТАРИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИЙ ПРОСТІР: ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

Олена ГАЗІЗОВА

orcid.org/0000-0002-5353-5637

кандидат історичних наук,

завідувачка відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ

Анотація. Дослідження зорієнтоване на висвітлення становища кримських татар у Криму, аналізі державної політики України щодо забезпечення культурно-освітніх потреб кримських татар після 1991 р., що дасть можливість встановити хиби та прорахунки у здійсненні етнополітики незалежної України в Криму та унеможливити подібне у майбутньому.

Актуальність досліджуваної проблематики обумовлена тим, що підтримання етнополітичної стабільності є найголовнішим завданням етнонаціональної політики держави, запорукою територіальної цілісності та недоторканності. Водночас законодавство та дії державних органів влади повною мірою не забезпечили етнополітичної стабільності, що спричинило етнополітичну дестабілізацію з усіма її складовими (використання власної національної меншини для анексії територій країни її проживання, незаконні референдуми, неоголошена гібридна війна).

Через освіту закладаються підвалини поглядів та ідеологій, стереотипи та упередження молодого покоління, яке згодом буде вирішувати долю країни. Тому, розглядаючи проблеми збереження та розвитку кримськотатарської мови в соціокультурному просторі Криму, ми акцентували увагу на прорахунках в гуманітарній політиці України щодо АР Крим.

Після 2014 р. в Україні прийнято низку законодавчих документів, які спрямовані на захист прав кримськотатарського народу як корінного народу України. Також активізувалася діяльність кримськотатарських громадських організацій щодо національно-культурного відродження етносу. Однак, незважаючи на громадські ініціативи і проекти, необхідною є розробка та реалізація дієвої державної програми із захисту та розвитку кримськотатарської мови в умовах сучасних викликів. Одним із ключових положень цієї програми має стати розвиток мережі класів з кримськотатарською мовою навчання, відкриття та підтримка недільних шкіл, видання підручників та додаткової літератури кримськотатарською мовою, фінансова підтримка громадських культурно-освітніх ініціатив. Важливою є розробка та підтримка проєктів, які б репрезентували кримськотатарську культуру в Україні та світі.

Ключові слова: кримські татари; ідентичність; освіта; кримськотатарська мова; АР Крим; державна політика.

CRIMEAN TATARS IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION INTO UKRAINIAN HUMANITARIAN SPACE: EDUCATIONAL ASPECT

Olena HAZIZOVA

Candidate of Historical Sciences, Head of the Department

of Educational Technologies and Popularization of Ukrainian Studies of RIUS

Annotation. The research is focused on highlighting the situation of the Crimean Tatars in Crimea, analyzing the state policy of Ukraine in the field of satisfying cultural and educational needs of the

© Газізова О.

Crimean Tatars after 1991, which will make it possible to identify errors and miscalculations when implementing ethnopolitics of independent Ukraine in Crimea and prevent similar ones in the future.

Relevance of the researched issues is due to the fact, that the ethnopolitical conflict in Crimea and east of Ukraine attested that maintaining ethnopolitical stability is the most important task of the ethnonational policy of the state, a guarantee of the territorial integrity and inviolability. At the same time, legislation and actions of state authorities did not fully ensure ethnopolitical stability, which caused ethnopolitical destabilization with all its components (using one's own national minority to annex the territories of the country of its residence, illegal referendums, undeclared hybrid war).

Foundations of views and ideologies, stereotypes and prejudices of the young generation who will later decide the fate of the country are laid through education. Therefore, considering the problems of preservation and development of the Crimean Tatar language in the socio-cultural space of Crimea, we focused on the miscalculations in the humanitarian policy of Ukraine towards the Autonomous Republic of Crimea.

After 2014 a number of legislative documents aimed at protecting the rights of the Crimean Tatar people as an indigenous people of Ukraine were adopted in Ukraine. The activities of Crimean Tatar public organizations concerning the national and cultural revival of the ethnic group were also intensified. However, despite public initiatives and projects, it is necessary to develop and implement an effective state program for the protection and development of the Crimean Tatar language in the conditions of modern challenges. One of the key points of this program should be the development of a network of classes with the Crimean Tatar language as a language of education, the opening and support of Sunday schools, publication of textbooks and additional literature in the Crimean Tatar language, and the financial support of public cultural and educational initiatives. It is important to develop and support projects that would represent Crimean Tatar culture in Ukraine and the whole world.

Key words: *Crimean Tatars; identity; education; Crimean Tatar language; Autonomous Republic of Crimea; state policy.*

Починаючи з 2014 р. в Україні особливої гостроти набули виклики в системі національної безпеки України: анексія Криму та етнополітичний конфлікт на Сході України; прояви сепаратизму та втрата контролю над частиною території; формування самопроголошених квазідержавних утворень на Донбасі; ескалація подій російсько-української війни після 24 лютого 2022 р.

В умовах, коли кримськотатарський народ, для якого Крим є єдиною етнічною територією, фактично знову після трагічних подій 1944 р. опинився у ролі дискримінованої спільноти, що змушена масово виїжджати з Криму, піддаватись гонінням та утискам за національною ознакою, важливим чинником є не лише

підтримка мешканців окупованих територій, але й у першу чергу розроблення та реалізація дієвої стратегії реінтеграції окупованих територій. Кримські татари організовано виступили проти окупації Криму. Це автоматично перетворило їх на ворогів авторитарного російського режиму. За роки окупації вони зіткнулися з цілим арсеналом переслідувань: насильницькі викрадення, сфабриковані кримінальні справи, закриття Меджлісу, зупинка мовлення телеканалу АТР, обшуки в медресе та мечетях. Можна говорити, що, по суті, відбувається прихована депортація кримських татар з території АР Крим.

Висвітлення становища кримських татар у Криму, аналіз державної політики

України щодо забезпечення культурно-освітніх потреб кримських татар після 1991 р. дасть можливість встановити хиби та прорахунки у здійсненні етнополітики незалежної України в Криму, що унеможливить подібне у майбутньому, оптимізувати державну гуманітарну політику та вдосконалити стратегію національної безпеки України.

Динамічні зміни у складі населення Кримського півострова, сукупність взаємопов'язаних етнічних сегментів і характер та інтенсивність політичних і етнічних процесів вирізняють Крим як етнорегіон України. На ґрунті місцевої специфіки тут знаходять концентрований вияв етнополітичні фактори. Важливими чинниками культурного і духовного життя Криму стали масове повернення кримських татар та інших репресованих етносів на свою історичну батьківщину і зміна етнічного складу населення півострова.

Станом на 1 січня 1989 р. (за підсумками перепису населення) у Крим повернулося 38365 кримських татар [23, с. 113], а на 1 січня 1992 р. їх кількість зросла до 157862 осіб [35].

Кількість кримських татар у складі населення Автономної Республіки Крим (без м. Севастополя) досягла 12,8%. У Бахчисарайському, Кіровському, Первомайському, Радянському районах вона становила від 24% до 29%, у Білогірському – 30% від загального числа мешканців. Найбільша кількість кримських татар проживала в Сімферопольському районі – 30,5 тис. осіб, м. Сімферополь – 24,5 тис. осіб, у районах: Бахчисарайському – 23,8 тис. осіб, Білогірському – 21,9 тис. осіб, Червоногвардійському – 18,5 тис. осіб, Джанкойському – 18,4 тис. осіб,

Кіровському – 15,6 тис. осіб, Сакському – 14,5 тис. осіб, найменше їх у м. Керч – 1983, Красноперекоську – 1215, м. Алушта – 2760, м. Ялта – 2139 осіб. Слід зазначити, що, відповідно до перепису населення 1939 р., значна частина кримських татар (близько 70%) проживала в передгірському районі і на Південному березі Криму [35].

Розселення депортованих осіб здійснювалося надзвичайно нерівномірно й не завжди відповідало бажанню репатріантів жити в тій чи тій місцевості (у містах було розселено 27%, а в селах – 73%) [35].

За даними Всеукраїнського перепису населення України 2001 р., в Автономній Республіці Крим проживало 24,3% українців, 58,3% – росіян, кримських татар – 12,1%, представників інших національностей – 5,3%, зокрема, білорусів – 1,4%, татар – 0,5% тощо. Окрема статистика по місту Севастополю свідчить про переважання російського населення (71,6%), майже середньостатистичний по Криму відсоток українців (22,4%) та нечисленну кримськотатарську громаду (0,5%) [37, с. 19].

Таким чином, кримські татари склали третю за чисельністю етнічну групу в регіоні, при цьому найбільш організовану й політично активну.

Суттєвим фактором суспільно-політичного життя АРК є мовна орієнтація мешканців Криму, що обумовлюється їхнім геополітичним вибором. Тут досить сильні проросійські настрої, мовне протистояння. Все це, обтяжене обмеженими фінансовими і матеріально-технічними ресурсами держави, створювало сприятливі умови для деструктивних процесів в соціокультурній сфері Криму.

За даними Всеукраїнського перепису 2001 р., за рідною мовою населення Криму розподілялося так: українську як рідну визнають 10,1% населення, російську – 77,0%, кримськотатарську – 11,4%, інші мови як рідні – 1,5% [1, с. 5].

У 2008 р., за даними Центру О. Разумкова, російську мову назвали рідною абсолютна більшість (95,7%) росіян, переважна більшість (76,7%) українців і досить значна частина (9,1%) кримських татар [8, с. 75]. Кримськотатарську мову визнають рідною 86,5% кримських татар, а також невеликі частки українців (2,2%) та росіян (0,9%) [8, с. 75]. Українська мова є рідною для 17,9% українців і незначних часток кримських татар (2,5%) та росіян (2,1%) [8, с. 75].

Абсолютна більшість представників усіх національно-етнічних груп (97% росіян, 91,5% українців, 79,9% кримських татар) вільно володіють російською мовою. Українською – відносна більшість (43,9%) українців, 20% росіян, 16,2% кримських татар. Зовсім не володіють українською мовою 6,7% українців, 12% росіян, 18,9% кримських татар. Кримськотатарською мовою володіють 87,3% кримських татар, натомість абсолютна більшість росіян (93,6%) та українців (85,8%) не володіють зовсім. Однак 12,9% українців і 5,5% росіян тією чи іншою мірою її розуміють, можуть нею розмовляти – відповідно 7,1% і 2,3% [8, с. 75].

Через освіту закладаються підвалини поглядів та ідеологій, стереотипи та упередження молодого покоління, яке згодом буде вирішувати долю країни. Тому, розглядаючи проблеми збереження та розвитку кримськотатарської мови в соціокультурному просторі Криму, необхідно визначити прорахунки

в гуманітарній політиці України щодо АР Крим.

У свою чергу розвиток мережі освітніх закладів має орієнтуватися на задоволення мовно-культурних потреб етнічних громад Криму. Цей процес є історично зумовленим, адже у 1914 р. із 698 початкових шкіл 68 були земськими школами для татар, 342 школи були релігійного типу, у них навчалось 7,5 тисяч дітей татар [13]. У 20–30-х роках ХХ ст. кампанія «коренізації» в Криму набула характеру татаризації, однією з її першочергових цілей стала програма розширення ролі кримськотатарської мови. Уже 3 грудня 1921 р. татарське бюро обласного комітету РКП(б) висловилося про те, що «усі письмові акти державного життя повинні бути на двох мовах – татарській і російській» [19, с. 188].

Наркомосвіти республіки протягом 1923–1925 рр. розширив мережу татарських шкіл та дитячих будинків, організував перепідготовку татарських вчителів, видав 10 різних підручників кримськотатарською мовою, організував навчання кримських татар у вищих навчальних закладах за гарантованими квотами. 1921 р. з тисячі шкіл 343 були татарськими.

За даними наркому освіти Криму У. Балича, в 1927 р. з 880 кримських шкіл 1-го ступеня було: російських – 298; естонських – 6; татарських – 360; чеських – 2; німецьких – 144; польських – 2; грецьких – 26; караїмських – 2; вірменських – 14; кримчацьких – 2; єврейських – 10; українських – 1; болгарських – 14. У них викладання велося рідною мовою [2]. Як відомо, «золотий вік» кримської освіти виявився недовгим. І вже з 1938 р. почалося масове згортання національних шкіл у Криму.

Після депортації 1944 р., коли 200 тис. кримських татар були насильно вивезені з Криму переважно в Узбекистан (78%), Казахстан, Росію [10], разом із батьківщиною вони втратили право на навчання рідною мовою, розвиток власної культури, зберігаючи її лише в родинному колі. Тому після масового повернення на етнічну територію Криму на початку 90-х років ХХ ст. кримськотатарський національний рух одним із основних завдань своєї діяльності вбачав відродження національної культури, відкриття шкіл та класів з кримськотатарською мовою навчання. Лідер кримськотатарського народу Мустафа Джемілев під час веб-конференції на тему «Крим – друга Чечня?» констатував: «Головна проблема, що стоїть перед кримськими татарами – це проблема збереження національної ідентичності. І основним моментом національної ідентичності, як відомо, є його мова. Кримські татари не мають змоги навчати своїх дітей рідною мовою... Якщо не буде вжито заходів зі створення системи освіти рідною мовою, то є реальна загроза зникнення кримськотатарської культури, кримськотатарської мови й узагалі кримськотатарського народу як окремого етносу» [15].

У постанові «Про основні напрямки діяльності Меджлісу кримськотатарського народу на період до III Курултаю» акцентується увага на необхідності «розробити і реалізувати концепцію відновлення загальноосвітньої кримськотатарської національної школи» [29] з урахуванням програм відродження мови і культури, запланованих Меджлісом, у передвиборній платформі Курултаю кримськотатарського народу від 28 листопада 1993 р. також окремим пунктом

наголошується на першочерговій необхідності «відродження загальноосвітньої кримськотатарської національної школи, системи середніх і вищих спеціальних навчальних закладів з підготовки національних кадрів» [27].

У розв'язанні питань, пов'язаних з освітніми завданнями шкільних установ, Меджліс підтримував тісний зв'язок з асоціацією «Мааріфчі» («Просвітитель»), надавав фінансову допомогу в будівництві центрів дошкільної підготовки, культурно-освітніх центрів на всій території Криму. Асоціація кримськотатарських працівників освіти «Мааріфчі», яка з 1996 р. здійснює велику роботу з розвитку освіти рідною мовою, проводить культурні і благодійні заходи, організовує зустрічі працівників шкільних установ, налагоджує тісні контакти з закордонними громадськими організаціями, що працюють у сфері освіти. На початку ХХІ ст. діяльність «Мааріфчі» була спрямована не тільки на відродження освіти рідною мовою, але й на координацію державних і громадських організацій, усіх зацікавлених сторін у вирішенні проблем в освіті АРК. Важливу увагу приділяла асоціація сучасному стану кримськотатарської мови й організації навчання дітей рідною мовою. Кримські татари, завдяки компактному проживанню і високій національній самосвідомості, досить широко використовують право засновувати національні класи в школах [9, с. 28].

Завдяки розгорнутій діяльності Меджлісу кримськотатарського народу були засновані загальноосвітні школи з кримськотатарською мовою навчання. У 1996/1997 н. р. в Автономній Республіці Крим функціонували 4 школи з кримськотатарською мовою навчання

(Вілінська загальноосвітня школа I–III ступенів № 2 Бахчисарайського району, Жовтнева загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 Красногвардійського району, Старокримська загальноосвітня школа I–II ступенів № 2 Кіровського району, Сарибашська загальноосвітня школа I–II ступенів Первомайського району), дві школи з поглибленим вивченням кримськотатарської мови (Тургеневська загальноосвітня школа I–III ступенів Бахчисарайського району, Кольчугинська загальноосвітня школа I–II ступенів № 2 Сімферопольського району) та 25 класів з навчанням кримськотатарською мовою в школах з російською мовою навчання. На підставі пропозицій місцевих органів державної виконавчої влади Міністерством освіти Автономної Республіки Крим у 1997 р. була підготовлена Програма розвитку мережі освітніх установ, класів з українською, кримськотатарською мовами навчання, шкіл і класів з двома мовами навчання на 1997–2006 рр., за якою передбачалося «відкриття в зазначений період близько 40 шкіл з кримськотатарською мовою навчання» [24] (але до анексії Криму в 2014 р. було відкрито лише 15).

Щодо подальшого розвитку мережі загальноосвітніх закладів у 1997/1998 н. р. функціонувало 3 школи з двома мовами навчання, 6 шкіл – із кримськотатарською мовою навчання. У школах з російською мовою навчання відкрито 29 класів з кримськотатарською мовою навчання (середня наповнюваність 17 чоловік) [11].

За інформацією міністра освіти АР Крим Ю. Подкопаєва, надісланою в 1997 р. у Представництво Президента України в АР Крим, у загальноосвітніх навчально-виховних закладах автономії

навчалось 314 768 школярів, серед яких росіян – 183 218 учнів, українців – 73 843 та 43 661 – кримських татар [6].

У листі № 2102/01-6 від 13.12.1997 р. до Ради Міністрів АРК від Міністерства освіти вказується, що станом на 01.10.1997 р. 55% учнів загальноосвітніх шкіл вважають своєю рідною мовою російську, 28% – українську, 14% – кримськотатарську, 3% – інші мови. Відповідно до Конституції України Радою Міністрів АРК, Міністерством освіти, Республіканським комітетом у справах національностей і міграцій вжито ряд заходів з реалізації чинного законодавства України про мови [11].

– 3 1 вересня кримськотатарська мова та література введені до навчальних планів Криму як навчальні предмети об'ємом 32 навчальні години у 1–11 класах.

– Постановою Ради Міністрів АРК від 27 серпня 1997 р. № 260 затверджена «Програма розвитку мережі шкіл та класів з українською і кримськотатарською мовами навчання, шкіл і класів з двома мовами навчання на 1997–2006 рр.». Відповідно до цього у всіх містах і районах Криму розроблені і затверджені рішеннями міськвиконкомів і райрад відповідні регіональні програми.

У результаті виконання цієї постанови у 2,5 раза збільшилася кількість учнів, що навчаються кримськотатарською мовою (з 1109 у 1996/1997 н. р. до 2408 у 1997/1998 н. р.), навчання кримськотатарською мовою було організовано у 9 районах Криму із 25 [11].

Проте Міністерство освіти і науки АР Крим не поспішало виконувати урядові директиви та накази з центру. На постанову Кабінету Міністрів України № 636 «Про заходи вирішення

політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в Автономній Республіці Крим» від 11.08.1995 р. місцева влада відреагувала фактично через два роки. Наприкінці серпня 1997 р. Рада Міністрів АРК прийняла постанову «Про програму розвитку мережі освітніх закладів, класів з українською, кримськотатарською мовами навчання, шкіл і класів з двома мовами навчання».

Під тиском громадських організацій у 1998 р. Радою Міністрів АРК була ухвалена Регіональна програма розвитку загальної середньої освіти в Автономній Республіці Крим на 1999–2001 рр. У липні 1999 р. Всекримське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка звернулося з листом до Кабінету Міністрів України, у якому наголошувалось на невідповідності цієї освітньої програми Конституції України. Кабінет Міністрів і Міністерство юстиції України погодилися з вагомими доказами кримських вчених і освітян [6].

Це підтверджують і статистичні дані: так, у 1999 р. серед загальної кількості навчальних закладів (582) з українською мовою навчання було 4 (0,68%), з російською – 531 (91%), з кримськотатарською – 7 (1,2%), з кількома мовами навчання (російською, українською, кримськотатарською) – 40 (6,87%) [12]. Така ситуація не відповідала національному складу населення, була порушенням Конституції України та Конституції Автономної Республіки Крим.

На жаль, подібна тенденція простежувалася і в культурній сфері. За інформацією Міністерства культури АРК, станом на 1999 р. серед національних культурних осередків найбільша кількість – російських, при цьому із загальної кількості колективів – 1925 – російських – 1714,

що складало 89%, українських – 114, що складало 5,9%, кримськотатарських – 82, тобто лише 4,25%, інших національно-етнічних груп – 7 (0,36%) [12].

Голова Асоціації кримськотатарських працівників освіти «Мааріфчі» Сафуре Коджаметова у 2009 р. зазначала, що з 15 шкіл із кримськотатарською мовою навчання 13 – школи 1–3 ступеня. Але і в них викладання кримськотатарською мовою ведеться лише в початкових класах, оскільки для старших класів немає підручників. «Схоже, у кримської влади немає бажання взагалі підтримувати кримськотатарське шкільництво. Громадськість із 1994 року домагається від Верховної Ради Криму ухвалення Концепції розвитку освіти кримськотатарською мовою. Але досі проєкт цього документа не затвердив ні уряд автономії, ні кримське Міністерство освіти. Кожна ж нова кримськотатарська школа відкривається громадськістю «з боем», за неймовірного спротиву місцевої влади», – зазначає Сафуре Коджаметова [21].

Асоціація «Мааріфчі» вказувала на проблеми, які виникають у сфері освіти кримськотатарською мовою, зокрема слабка забезпеченість шкіл навчально-дидактичним матеріалом, відсутність у середніх навчальних закладах спеціалізованих кабінетів, а також брак словників і художньої літератури [18, с. 54].

Незважаючи на те, що кримськотатарські громадські організації домоглися відкриття на півострові 15 шкіл із кримськотатарською мовою навчання, у 2013/2014 н. р. рідною мовою здобували освіту 5551 кримськотатарська дитина, національно-культурні потреби кримських татар не задовольнялися повністю, кількість навчальних місць

у кримськотатарських класах не відповідала реальним потребам. Однією з причин такої ситуації була відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів, недостатнє забезпечення навчальною літературою тощо.

Так, у переліку на 2002/2003 н. р. міститься 12 позицій підручників із кримськотатарської мови та літератури та 12 позицій перекладних видань підручників із загальноосвітніх предметів [4, с. 260], тоді як на 2015/2016 н. р. пропонується вже 21 підручник з кримськотатарської мови та літератури та 42 перекладних видання [27].

Серед вищих навчальних закладів, де були створені навчальні програми з філології та історії кримських татар, першим став Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. У 1990 р. на його філологічному факультеті була створена кафедра кримськотатарської мови і літератури, яку в 1992 р. розділено на кафедру кримськотатарської мови (завідувач – доцент Е. Акмоллаєв) і кафедру кримськотатарської літератури (завідувач – доцент Дж. Бекіров). У 2002 р. на основі філологічного факультету був створений факультет кримськотатарської та східної філології, деканом якого став доктор філологічних наук, професор А. Меметов [4, с. 258]. У 1993 р. в Сімферополі було засновано Кримський інженерно-педагогічний університет, на базі якого відкрилися Сімферопольське педагогічне училище для підготовки вчителів початкових класів з навчанням кримськотатарською мовою та факультет кримськотатарської мови, літератури, історії та мистецтв [4, с. 259].

Після 2014 р. в умовах анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією відбувається фактично процес

стирання з ментальної карти української ідентичності та розмивання кримськотатарської.

За даними перепису, зробленого підконтрольною російській владі Федеральною службою державної статистики, на півострові суттєво зменшилася кількість українського та кримськотатарського населення: 15,8 відсотка українців і лише 10,6 відсотка кримських татар. Найбільше росіян – 68,3 відсотка проти 58,3 у 2001 р. [22]. Як бачимо, відсоток українців зменшився майже на третину, а кримських татар – на 1,4. Таким чином, ідея «русского мира» активно втілюється в життя окупаційною владою.

Істотні зміни відбуваються і в мовній самоідентифікації кримчан: кількість українців і кримських татар, які розмовляють рідною мовою, швидко скорочується. У 2014 р. російську назвали рідною 81,3%, кримськотатарську – 9,3% (і ще 4,3% – татарську), а українську – вже тільки 3,5% кримчан [22]. У 2016 р., відповідно до дослідження окупаційної влади в Криму, число українців, які у побуті використовували українську мову, скоротилося до 1% (у 8 разів порівняно з 2008 роком), а кримських татар – до 6% (у 12 разів) [16].

Експерти Кримської правозахисної групи стверджують, що при збережених школах кількість кримськотатарських класів у них за три роки після анексії зменшилася на 10%. Згідно з новим Законом про освіту після п'ятого класу навчання має відбуватися лише державною мовою з вивченням мови меншин як предмета [34].

В Україні відповідно до напрацьованої законодавчої бази щодо сприяння розвитку мов меншин, яка складається з Конституції України, Декларації прав

національностей України, законів України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про національні меншини», «Про засади державної мовної політики», «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» та інших законів України, а також міжнародних договорів, створені всі умови для здобуття освіти кримськотатарською мовою, однак за даними «Атласу мов світу, що знаходяться під загрозою зникнення» (Atlas of the World's Languages in Danger), упорядкованому та виданому ЮНЕСКО, мова кримських татар визначається як «мова під надзвичайною загрозою», оскільки вона слугує для спілкування здебільшого старших поколінь [38].

Серед факторів, які впливають на рівень та якість освіти кримськотатарською мовою, дослідники визначають:

– по-перше, кримськотатарська мова в жодному нормативно-правовому акті не була визнана офіційною мовою Автономної Республіки Крим, що стало перешкодою на шляху створення системи закладів із кримськотатарською мовою навчання. Право надати офіційний статус регіональної мови було застосовано лише в Генічеському районі Херсонської області, коли 19 квітня 2013 р. на сесії селищної ради було прийнято рішення зробити кримськотатарську мову регіональною для смт Новоолексіївка [4, с. 261];

– по-друге, лише 22 вересня 2021 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову, яка затверджує алфавіт кримськотатарської мови на основі латинської графіки. Тим самим він підтримав пропозицію Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих

територій України, узгоджену з Меджлісом кримськотатарського народу. Затверджений алфавіт складається з 31 літери. Він базується на рішеннях Курултаю кримськотатарського народу 1991–1993 років [5].

До цього часу система кримськотатарської графіки була не впорядкована через те, що писемність на основі кирилиці не відповідала специфіці кримськотатарської мови і сприяла його деформації. За постановою II Курултаю кримськотатарського народу від 30 червня 1991 р. «Про перехід на латинську графіку» та розпорядженням Верховної Ради Криму від 9 квітня 1997 р. «Про абетку кримськотатарської мови» переклад писемності кримськотатарської мови на новий алфавіт передбачалося «здійснити поетапно і завершити до 1 вересня 2002 р.» [25]. Проте більшість шкільних підручників для кримськотатарських шкіл була видана кирилицею, як-от один із базових підручників для третього класу «Ана тили» («Рідна мова») М. Умерова та Ю. Болати видання 1993 р., підручник для шостого класу А. Веліулаєвої, Г. Муртазаєвої, Л. Алієвої «Тувгъан эдебият» («Рідна література») видання 1998 р. [4, с. 256]. Абетка кримськотатарської мови пройшла тривалий еволюційний процес, як і всі тюркські мови. Спочатку це була рунічна писемність, потім до 1928 року використовували арабську абетку, а до 1938 року – латинську. За радянських часів усі тюркські народи були вимушено переведені на користування кирилицею. З того часу і до сьогодні кримськотатарський народ користується кирилицею, яка не враховує фонетичну структуру кримськотатарської мови. Перехід абетки з кирилиці на латиницю – це розширення

та зміцнення зв'язків зі світовою кримськотатарською діаспорою.

І, безумовно, ключовою серед причин невідповідності системи освіти Криму національному складу населення півострова є байдужість влади до кримськотатарського питання. Небажання української влади вирішувати проблеми правового статусу кримськотатарського етносу посилювало сепаратистські настрої та міжетнічну напругу на півострові і стало однією з головних причин окупації території АР Крим Російською Федерацією. «Лише зараз суспільство поступово усвідомлює те, що якби кримські татари вчасно були наділені відповідними правами й повноваженнями як корінний народ Криму/України на національному і міжнародному рівнях, цієї трагедії, можливо, вдалося б уникнути», – вказує М. Джемілев [3].

Важливим кроком у вирішенні кримськотатарського питання стало прийняття 20 березня 2014 р. Верховною Радою України Постанови «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української держави», яка «гарантує збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу» [28].

17 квітня 2014 р. було прийнято Закон України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» № 1223-VII. Цей закон визначає статус осіб, депортованих за національною ознакою, встановлює гарантії держави щодо відновлення їхніх прав, принципи державної політики та повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо відновлення прав цих осіб [20, с. 1010–1011].

Указом Президента України П. Порошенка від 3 листопада 2014 р. № 841/2014 «Про Положення про Уповноваженого Президента України в справах кримськотатарського народу» встановлено повноваження Уповноваженого Президента України в справах кримськотатарського народу щодо забезпечення додержання конституційних прав кримськотатарського народу як корінного народу України [20, с. 1018].

З метою створення інформаційними інструментами передумов для відновлення територіальної цілісності та суверенітету України 27 грудня 2018 р. Кабінет Міністрів України схвалив розпорядженням № 1100-р Стратегію інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя [30].

Завдяки активній позиції кримськотатарської інтелігенції та підтримці діям держави-суверена протягом 2014–2022 рр. можна простежити ряд позитивних змін в освіті кримськотатарською мовою:

– викладання кримськотатарської мови та літератури у місцях компактного проживання кримських татар на півдні Херсонської області, відкриття окремих класів з кримськотатарською мовою навчання. Так, у Новоолексіївській загальноосвітній школі № 1 у Генічеському районі Херсонщини у 2017 р. до першого класу з кримськотатарською мовою навчання пішло 11 дітей, а в 2018 р. – 24. Однією з основних проблем школи є брак підручників, оскільки до анексії вони видавалися і зберігалися в АР Крим і в 2014 р. були знищені окупантами. «Україна намагається деякі підручники кримськотатарською мовою знову видавати ... така робота ведеться, але не так

швидко, як би того хотілося», – зазначає директор школи Ленур Люманов [14];

– вивчення кримськотатарської мови в недільних школах. Так, у Києві за ініціативи громадської організації «Алем» ведеться навчання в недільній школі з вивченням кримськотатарської мови, історії та культури. Школа працює при Малій академії наук України [33];

– видавництво «Букрек» за повного фінансування Міністерства освіти і науки, починаючи з 2014 р., видало 17 найменувань підручників для 1–2, 4–5 та 7–11 класів з кримськотатарської мови, а також інтегрований курс літератури, до якого входить курс кримськотатарської літератури загальноосвітніх шкіл України. На сайті Міністерства освіти і науки України серед рекомендованої літератури кримськотатарською мовою у 2019/2020 н. р. 20 основних підручників та навчальних посібників, 1 словник і 5 перекладних видань для 3 класу;

– відкриття у 2014 р. спеціальності «Кримськотатарська мова та література» у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка;

– викладання кримськотатарської філології у Таврійському національному університеті ім. В. І. Вернадського, який з 2016 р. відновив діяльність на материковій Україні. В Інституті філології і журналістики ТНУ існує спеціальність «Філологія. Кримськотатарська мова і література». У 2019 р. за нею навчається 18 студентів і ще одна студентка навчається за спеціальністю «Середня освіта. Кримськотатарська мова і література» [36];

– громадські проекти з вивчення кримськотатарської мови. Наприклад, створення громадським проектом «Крим. Реалії» безкоштовних відеоуроків кримськотатарської мови

«Еліфбе» [31]; курси кримськотатарської мови в Кримському домі в Києві тощо;

– 15 грудня 2021 р. відбулася презентація платформи з вивчення кримськотатарської мови для дітей «BÜLBÜL», створеної на замовлення Міністерства культури та інформаційної політики. Назва українською означає «Соловей». Цей освітній мультимедійний проект має познайомити дітей з кримськотатарською мовою, історією та традиціями кримськотатарського народу [7];

– сьогодні позитивною тенденцією на шляху реінтеграції Криму стала позиція офіційного Києва щодо підтримки кримської молоді, яка бажає здобувати вищу освіту на території материкової України. Так, у 2017 р. з початку вступної кампанії діяло 12 освітніх центрів «Крим–Україна» на базі вищих навчальних закладів, згодом їх кількість збільшилась до 35. Основною метою цих центрів було максимальне спрощення процедури вступу абітурієнтів, у зв'язку з чим уряд виділив для кримчан 2604 бюджетних місця у різних вишах країни [17]. У 2019 р. центри «Крим–Україна» працювали на базі 37 закладів вищої освіти в різних містах України – Києві, Львові, Одесі, Миколаєві, Харкові, Херсоні, Запоріжжі тощо [17].

Проте, незважаючи на певні здобутки, відсутня цілісна програма підтримки та розвитку кримськотатарської мови та культури на державному рівні. Аналізуючи сучасну ситуацію зі збереження та розвитку кримськотатарської мови, Еміне Багатирли зазначає: «Як у минулому, так і сьогодні ми можемо спостерігати ту ж саму картину. Силами громадських організацій та активістів кримськотатарські діти вивчають рідну мову в ютубі, на самоорганізованих заняттях,

поодиноких недільних школах. Відроджувати традиційні ремесла кримськотатарського народу – такі як гончарство, вишивка – нам допомагають самотужки наші майстри ... при цьому зберігається система поодиноких державних заходів на предмет видання декількох підручників, методичних посібників кримськотатарською мовою, організації декількох національних свят» [15].

Таким чином, проблема вивчення кримськотатарської мови в освітньому просторі незалежної України посідала маргінальну роль. Попри прийняття численних програм, мережа освітніх закладів так і не була приведена у відповідність до національного складу населення Криму, не приділялася належна увага виданню підручників, додаткових посібників та літератури кримськотатарською мовою. Після 2014 р. в Україні прийнято низку законодавчих документів, які спрямовані на захист прав кримськотатарського народу як корінного народу України. Також активізувалася діяльність кримськотатарських громадських організацій щодо національно-культурного відродження етносу. Однак, незважаючи на громадські ініціативи і проекти, необхідною є розробка та реалізація дієвої державної програми із захисту та розвитку кримськотатарської мови в умовах сучасних викликів. Одним із ключових положень цієї програми має стати розвиток мережі класів із кримськотатарською мовою навчання, відкриття та підтримка недільних шкіл, видання підручників та додаткової літератури кримськотатарською мовою, фінансова підтримка громадських культурно-освітніх ініціатив. Важливою є розробка та підтримка проектів, які б репрезентували

кримськотатарську культуру в Україні та світі.

Насамкінець важливо відзначити, що кримські татари в умовах відстоювання незалежності України завжди ідентифікували себе з українським культурно-освітнім простором, підтримуючи відкриття шкіл з українською мовою навчання на півострові. Велика кількість дітей із числа кримських татар навчалися в україномовних школах, особливо в регіонах, де не було кримськотатарських шкіл, вважаючи володіння державною мовою необхідним чинником інтеграції в українське суспільство. Саме кримські татари разом з українською громадою своєю проукраїнською позицією довгий час зрівноважували сепаратистські настрої з боку «руського мира», відстоюючи територіальну цілісність України. Тому дії української держави щодо національно-культурного відродження кримських татар це не лише забезпечення прав корінного народу України, але й відстоювання інтересів проукраїнського електорату в процесі деокупації та реінтеграції АР Крим.

ЛІТЕРАТУРА

1. АР Крим: люди, проблеми, перспективи. *Національна безпека й оборона*. 2008. № 10. 88 с.
2. Балич У. Народное образование к десятилетию Октябрьской революции. *Пути коммунистического просвещения*. 1927. № 9–10.
3. Беліцер Наталя. Кримські татари як корінний народ: історія питання і сучасні реалії / Інститут демократії імені Пилипа Орлика. Київ, 2017. 89 с. URL: <https://idpo.org.ua/wp-content/uploads/2017/ct-book.pdf> (дата звернення: 15.06.2022).
4. Богдяж К. А. Кримськотатарська мова в системі української освіти (1991–2016 рр.).

Література та культура Полісся. Серія Історичні науки. 2016. Вип. 85. С. 256–265.

5. Вакуленко Олеся. Кримськотатарський алфавіт. Шлях до латиниці. URL: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/128> (дата звернення: 15.06.2022).

6. Вольвач П. Гордіїв вузол україномовної освіти в Криму. *Кримська світлиця.* 2007. № 7.

7. В Україні запрацювала мультимедійна платформа з вивчення кримськотатарської мови для дітей. URL: <https://mkip.gov.ua/news/6597.html> (дата звернення: 15.08.2022).

8. Гнаткевич Ю. Українська мова в Україні має виконувати об'єднувачу роль. *Національна безпека й оборона.* 2008. № 10. С. 75.

9. Горобей Т. І. Освіта кримських татар: шляхи подолання труднощів. Відродження. 2000. № 1. С. 27–30.

10. Депортація кримських татар. URL: <https://ua.krymr.com/a/28495153.html> (дата звернення: 10.08.2022).

11. Державний архів в Автономній Республіці Крим. Ф. Р-4973. Оп. 1. Спр. 472. Арк. 113.

12. Державний архів в Автономній Республіці Крим. Ф. Р-4973. Оп. 1. Спр. 589. Арк. 214.

13. Державний архів в Автономній Республіці Крим. Ф. Р-652. Оп. 1. Спр. 252. Арк. 12.

14. До кримськотатарського класу цьогоріч пішло удвічі більше першокласників, – директор Новоолексіївської школи. URL: <http://old.qha.com.ua/ru/intervyu/dokrimskotatarskogo-klasu-tsogorich-pishlo-udvichibilshe-pershoklasnikov-direktor-novooleksiivskoi-shkoli/195012/> (дата звернення: 15.06.2022).

15. Еміне Багатирилі: Як Україна захищає кримськотатарських дітей? URL: <https://ua.krymr.com/a/27772850.html> (дата звернення: 15.06.2022).

16. Євгенія Горюнова: Руйнування кримської ідентичності. URL: <https://www.stopfake.org/uk/yevgeniya-goryunova-rujnuvannya-krymskoyi-identychnosti/> (дата звернення: 10.08.2022).

17. За 3 роки кількість вступників з окупованих територій через освітні центри «Крим–Україна» і «Донбас–Україна» зросла майже вдвічі. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/za-3-roki-kilkist-vstupnikov-z-okupovanih-teritorij-cherez-osvitni-centri-krim-ukrayina-i-donbas-ukrayina-zroslo-majzhe-udvichi> (дата звернення: 10.08.2022).

18. Зубченко С. П. Освітня та культурна політика в АР Крим: історія та сучасність. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Історія. Політологія.* 2015. Вип. 13–14. С. 50–60.

19. Крим в етнополітичному вимірі / за ред. І. Ф. Кураса. Київ: Світогляд, 2005. 533 с.

20. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015). Збірник документів і матеріалів. Друге видання; упоряд.: О. Г. Бажан, О. В. Бажан, С. М. Блащук, С. І. Власенко, Н. В. Маковська. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 1092 с.

21. Кримські татари: і через 65 років депортація триває? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1732810.html> (дата звернення: 10.07.2022).

22. Население Крыма и Севастополя: численность, национальный состав. URL: <http://www.statdata.ru/naselenie-krima-i-sevastopolya> (дата звернення: 10.07.2022).

23. Національний склад населення України. За даними Всесоюзного перепису населення 1989 року. Ч. 1. Київ, 1991. 219 с.

24. О программе развития сети образовательных учреждений, классов с украинским, крымскотатарским языками обучения, школ и классов с двумя языками обучения. Постановление Совета Министров Автономной Республики Крым от 27.08.1997 г. № 260/1997. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/krym/show/rb0260001-97>

25. Об алфавите крымскотатарского языка. Постановление Верховного Совета Крыма от 09.04.1997 г. № 1139-1. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb1139002-97> (дата звернення: 10.07.2022).

26. Перелік програм, підручників та навчальних посібників, рекомендованих

Міністерством освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською та іншими мовами національних меншин у 2015/2016 навчальному році. Лист МОН України від 04.09.2015 № 1/9-422. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47781/ (дата звернення: 10.07.2022).

27. Предвыборная платформа Курултая крымскотатарского народа: Постановление II Курултая крымскотатарского народа от 28.11.1993 г. URL: <https://qtm.org/prokurultaj/> (дата звернення: 10.07.2018).

28. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави». *Офіційний сайт ВР України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18> (дата звернення: 10.07.2022).

29. Про основные направления деятельности Меджлиса крымскотатарского народа на период до III Курултая: Постановление II Курултая крымскотатарского народа от 31.07.1993 г. URL: <https://qtm.org/prokurultaj/> (дата звернення: 10.07.2018).

30. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-p?lang=ru> (дата звернення: 10.08.2022).

31. Проект «Еліфбе». Відеоуроки кримськотатарської мови – вітання. URL: <https://ua.krymr.com/a/27088954.html> (дата звернення: 10.08.2022).

32. Росія робить тільки видимість навчання дітей у Криму кримськотатарською. URL: <https://ua.censor.net.ua/n455292> (дата звернення: 10.07.2022).

33. У столиці запрацювала школа з кримськотатарською мовою викладання. URL: <https://www.poglyad.tv/u-stolytsi-zapratsyuvav-shkola-z-krymskotatarskoju-movoyu-vykladannya/> (дата звернення: 10.07.2022).

34. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Тематична доповідь «Ситуація з правами

людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)». URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2018).

35. Хаваджи Р. Проблеми інтеграції кримських татар в українське суспільство. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2010. Число 61. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n61texts/xavadzhi.htm> (дата звернення: 10.08.2022).

36. Хто навчає та хто навчається кримськотатарської мови в Києві. URL: <https://qha.com.ua/po-polochkam/hto-vchit-ta-htonavchayetsya-krimskotatarskij-movi-v-kiyevi/> (дата звернення: 10.08.2022).

37. Этническая история Крыма в таблицах, картах и диаграммах (по данным переписей населения): информационно-справочное пособие / автор-сост. А. С. Петроградская. Симферополь: АнтикВА, 2007. 20 с.

38. Christopher Moseley. Atlas of the World's Languages in Danger / Moseley Christopher. Paris: UNESCO, 2010. 42 p.

REFERENCES

1. AR Crimea: People, Problems, Prospects. (2008). *Natsionalna bezpeka i oborona* (National Security and Defense), №10, 88 p. [in Ukr.]
2. BALYCH, U. (1927). Public Education to the Decade of the October Revolution. *Puti kommunisticheskogo prosveteniya* (Ways of Communist Education) №9–10. [in Rus.]
3. BELITSER, N. (2017). *Crimean Tatars as Indigenous People: Background and Modern Reality*. Kyiv, 89 p. [online] Available at: http://mip.gov.ua/files/pdf/blicer_pro_krimtat.pdf [Accessed 1 Aug. 2018]. [in Ukr.]
4. BOHDIAZH, K. (2016). The Crimean Tatar Language in the Ukrainian Education System (1991–2016). *Literatura ta kultura Polissia. Seriya: Istorychni nauky* (Literature and History of Polissya. Series: Historical Sciences), №85, pp. 256–265. [in Ukr.]
5. VAKULENKO, O. *Crimean Tatar Alphabet. The way to the Latin Alphabet*. [online]

Available at: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/128> [in Ukr.]

6. VOLVACH, P. (2007). The Gordian Knot of the Ukrainian-Language Education in Crimea. *Krymska svitlytsia*, №7. [in Ukr.]

7. *A Multimedia platform for Learning the Crimean Tatar Language for Children has been Launched in Ukraine*. [online]. Available at: <https://mkip.gov.ua/news/6597.html> [Accessed 15 Aug. 2022]. [in Ukr.]

8. HNATKEVYCH, Yu. (2008). Ukrainian Language Must Play a Uniting Role in Ukraine. *Natsionalna bezpeka i oborona* (National Security and Defense), № 10, p. 75. [in Ukr.]

9. HOROBEI, T. (2000) Education of the Crimean Tatars: Ways to Overcome Difficulties. *Vidrodzhennia* (Revival), №1, pp. 27–30.

10. Deportation of the Crimean Tatars. [online] Available at: <https://ua.krymr.com/a/28495153.html> [Accessed 10 Aug. 2022]. [in Ukr.]

11. *State Archives of the Autonomous Republic of Crimea*. Fund P-4973, Descr. 1, Case 472, 113 p. [in Ukr.]

12. *State Archives of the Autonomous Republic of Crimea*. Fund P-4973. Descr. 1, Case 589, 214 p. [in Ukr.]

13. *State Archives of the Autonomous Republic of Crimea*. Fund P-652. Descr. 1, Case 252, 12 p. [in Ukr.]

14. *This Year Twice as Many First-Graders has gone to the Crimean Tatar Class - the Director of the Novooleksiiv School* [online] Available at: <http://old.qha.com.ua/ru/intervyu/do-krimskotatarskogo-klasu-tsogorich-pishlo-udvichi-bilshe-pershoklasnikiv-direktor-novooleksiivskoi-shkoli/195012/> [Accessed 15 June 2022]. [in Ukr.]

15. *Emine Bahatyrlı: How does Ukraine Protect Crimean Tatar Children?* [online] Available at: <https://ua.krymr.com/a/27772850.html> [Accessed 15 June 2022]. [in Ukr.]

16. *Yevheniia Horiunova: Destruction of Crimean Identity*. [online] Available at: <https://www.stopfake.org/uk/yevgeniya-goryunova-rujnuvannya-krymskoyi-identychnosti/> [Accessed 10 Aug. 2022]. [in Ukr.]

17. *Over the Past 3 years, the Number of Applicants from the Occupied Territories through the Educational Centers «Crimea-Ukraine» and «Donbas-Ukraine» has Almost Doubled*. [online] Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/za-3-roki-kilkist-vstupnikiv-z-okupovanih-teritorij-cherez-osvitni-centri-krim-ukrayina-i-donbas-ukrayina-zroslo-majzhe-udvichi> [Accessed 10 Aug.t 2022]. [in Ukr.]

18. ZUBCHENKO, S. (2015). Educational and Cultural Policy in the Autonomous Republic of Crimea: History and Modernity. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istorii. Politolohiia* (Bulletin of Mariupol State University. History and Political Science Series), Issue 13–14, pp. 50–60. [in Ukr.]

19. KURAS, I., ed., PANCHUK, M., BEKIROVA, H., HANKEVYCH, V. et al. (2005). *Crimea in the Ethnopolitical Dimension*. Kyiv, 533 p. [in Ukr.]

20. BAZHAN, O., BLASHCHUK, S., VLASENKO I., MAKOVSKA N. (comps.) (2016). *Crimea under Social and Political Transformations (1940–2015)*. Collected Documents and Materials. 2nd ed. Kyiv: TOV “Vydavnytstvo ‘Klio’”, 1092 p. [in Ukr.]

21. *Crimean Tatars: Deportation Continues Even After 65 Years?* [online] Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/1732810.html> [Accessed 10 July 2022]. [in Ukr.]

22. *Population of Crimea and Sevastopol: Quantity, Ethnic Composition*. [online] Available at: <http://www.statdata.ru/naselenie-krima-i-sevastopolya> [Accessed 10 July 2022]. [in Rus.]

23. *National Composition of the Population of Ukraine*. Part 1. (According to the All-Union Population Census of 1989). (1991). Kyiv, 219 p. [in Ukr.]

24. *On the Development Program of a Network of Educational Institutions, Classes with Ukrainian and Crimean Tatar Languages of Education, Schools and Classes with two Languages of Education*. Resolution of the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea dated August 27, 1997, № 260/1997. [online]. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/krym/show/rb0260001-97> [in Rus.]

25. *About the Crimean Tatar Alphabet. Resolution of the Supreme Council of Crimea No. 1139-1 dated 09.04.1997.* [online]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb1139002-97> [Accessed 10 July 2022]. [in Rus.]
26. *List of Programs, Textbooks and Tutorials Recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine to be used in General Educational Institutions Teaching in Russian and other Languages of National Minorities for the 2015/2016 Academic Year. Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 04.09.15, №1/9-422.* URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47781/ [Accessed 10 July 2022]. [in Ukr.]
27. *Pre-Election Platform of the Qurultay of the Crimean Tatar People: Decree of the II Qurultay of the Crimean Tatar People dated 28.11.1993.* [online] Available at: <https://qtm.org/pro-kurultaj/> [Accessed 10 July 2018]. [in Rus.]
28. Decree of the Verkhovna Rada of Ukraine “*On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine concerning the Guarantee of the Rights of the Crimean Tatar People within the Ukrainian state*”. [online] Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18> [Accessed 10 July 2022]. [in Ukr.]
29. *On the Main Activities of the Majlis of the Crimean Tatar People for the Period up to the III Qurultay: Resolution of the II Qurultay of the Crimean Tatar People dated 31.07.1993.* [online] Available at: <https://qtm.org/pro-kurultaj/> [Accessed 10 July 2018]. [in Rus.]
30. *On the Approval of the Strategy of Information Reintegration of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol.* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-p?lang=ru> [Accessed 10 Aug. 2022]. [in Ukr.]
31. *Elifbye Project. Crimean Tatar Language Video Lessons – Greetings.* [online] Available at: <https://ua.krymr.com/a/27088954.html> [Accessed 10 Aug. 2022]. [in Ukr.]
32. *Russia is only Pretending to Teach Children in Crimea in the Crimean Tatar Language.* [online]. Available at: <https://ua.censor.net.ua/n455292> [Accessed 10 July 2022]. [in Ukr.]
33. *A School with the Crimean Tatar Language of Education Opened in the Capital.* [online] Available at: <https://www.pogyad.tv/u-stolytsi-zapratsyuvala-shkola-z-krymskotatarskoyu-movoyu-vykladannya/> [Accessed 10 July 2022]. [in Ukr.]
34. Office of the UN High Commissioner for Human Rights. Thematic Report “*Human Rights Situation in the Temporarily Occupied Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol (Ukraine)*”. [online] Available at: http://www.ohchr.org/Dotsuments/Tsountries/UA/Tsimea_2014_2017_Ukrainian.pdf [Accessed 10 July 2018]. [in Ukr.]
35. KHAVADZY, R. (2010). Problems of Integration Crimean Tatars into the Ukrainian Society. Vol. 61. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys “Yi”*. (Independent Cultural Journal “Yi”). [online] Available at: www.ji.lviv.ua/n61texts/xavadzhi.htm [Accessed 10 Aug. 2022]. [in Rus.]
36. *Who Teaches and who Learns the Crimean Tatar Language in Kyiv.* [online] Available at: <https://qha.com.ua/po-polochkam/hto-vchitta-hto-navchayetsya-krimskotatarskij-movi-v-kiyevi/> [Accessed 10 Aug. 2022]. [in Ukr.]
37. PETROHRADSKA, A., comp. (2007). *Ethnic History of Crimea in Charts, Map Schemes and Diagrams (according to the Population Censuses Data): A Resource Manual.* Simferopol: AntikvaA, 20 p. [in Rus.]
38. MOSELEY, Ch. (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger.* Paris: UNESCO, 42 p.